

Kiss Lajos András

FÉLELEM ÉS POLITIKA – ROSSZ KÖZÉRZET A DEMOKRÁCIÁBAN 2.

[INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ]

2019-07-16 | ESSZÉ, INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ

Az európai filozófia két és félezer éves tradíciójában a legizgalmasabb viták talán az emberi természet „eredendő lényegének” megfejtése körül zajlottak. A rendszeresen visszatérő kérdés pedig: az értelem (gondolkodás) vagy inkább a kifinomult érzelmi élet (szeretet, együttérzés, félelem gyűlölet stb.) különbözteti meg az embert az összes többi létezőtől. Kétségtelen, hogy már az antik görögök is írtak az emberi természet racionális és emocionális összetevőiről. Az európai újkorban sokáig úgy tűnt, hogy Descartes következetes racionalizmusa végérvényesen eldöntötte a kérdést: az ember elsődlegesen ész-szerű lény. Gondolkodása reflexív teljesítmény, mert az ember azt is képes belátni, hogy kizárólag gondolatai ellentmondásmentes összeillesztését uralhatja, a külvilág oksági összefüggéseinek alávetett anyagi folyamatok (legyenek ezek a „saját” érzelmei vagy indulatai) részben kívül esnek az uralhatóság területén. Vele ellentétben – egy jó évszázaddal később – a brit filozófusok (Adam Smith, Jeremy Bentham) már az indulatokra és az érzelmekre teszik a hangsúlyt, szerintük a gondolkodást és az erkölcsi ítéleteket az emóciók irányítják – ezek közül az együttérzés (szimpátia) különösen jelentős.

Az utóbbi évtizedekben új erőre kaptak ezek az évszázados viták, háttérükben elsősorban a mesterséges intelligenciához és a robotizációhoz kapcsolódó kutatások és fejlesztések döbbenetes eredményei és szédítő távlatai állnak. A mesterséges intelligencia és a robotok összeházasításának egyik legizgalmasabb kérdése, hogy képesek lesznek-e a robotok valaha is önálló gondolkodásra, illetve s ez talán az előbbi kérdésnél is izgalmasabb lesz-e önállóan „működő” érzelmviláguk?

finom anyagi mozgásformák

Pierre Cassou-Noguès *A gépek, vámpírok és a bolondok története* című könyvében Conan Doyle Sherlock Holmes történeteivel kapcsolódik

(elsősorban *A négyek jele* című regényhez), és azt írja: Watson téved, amikor Descartes-ot követve feltételezi, hogy a gépek sohasem lesznek képesek emóciók kifejezésére. Watson álláspontja nem teljesen felel meg a történeti hűségnek, mondja Cassou-Noguès. Descartes ugyanis nem tartotta lehetetlennek, hogy idővel érzelmek

kifejezésére képes robotokat is lehet készíteni, hiszen szerinte a szenvedélyek és az indulatok finom anyagi mozgásformákból fakadnak, amelyek működését úgy lehet reprodukálni, ahogy rendkívül precíz óraművet alkot az ember.

Első pillanatra furcsának tűnhet, de Descartes álláspontját követve inkább el tudunk képzelni érzelmi megnyilvánulásokat produkáló gépeket, mint gondolkodó robotokat. A francia filozófus szilárdan hitte, hogy a gépek (mesterséges intelligenciák) sohasem fognak gondolkodni és beszélni, de nem zárta ki, hogy képesek lehetnek érzelmek kifejezésére. Manapság éppen ellenkezően gondolkodunk: különösebb nehézség nélkül elképzelünk gondolkodó és beszélő gépeket (robotokat, androidokat), de nehezen békélünk meg az ötlettel, hogy érzelmeket és vágyakat is lehet hozzájuk rendelni. Talán ma még a gépek érzelemmentesek – de, teszi hozzá Cassou-Noguès, Watson tézise más szempontból sem következetes. „... először is feltételezi, hogy az érzelmelek megnyilvánulásait nem lehet objektíven leírni. Például el kell ismernünk,

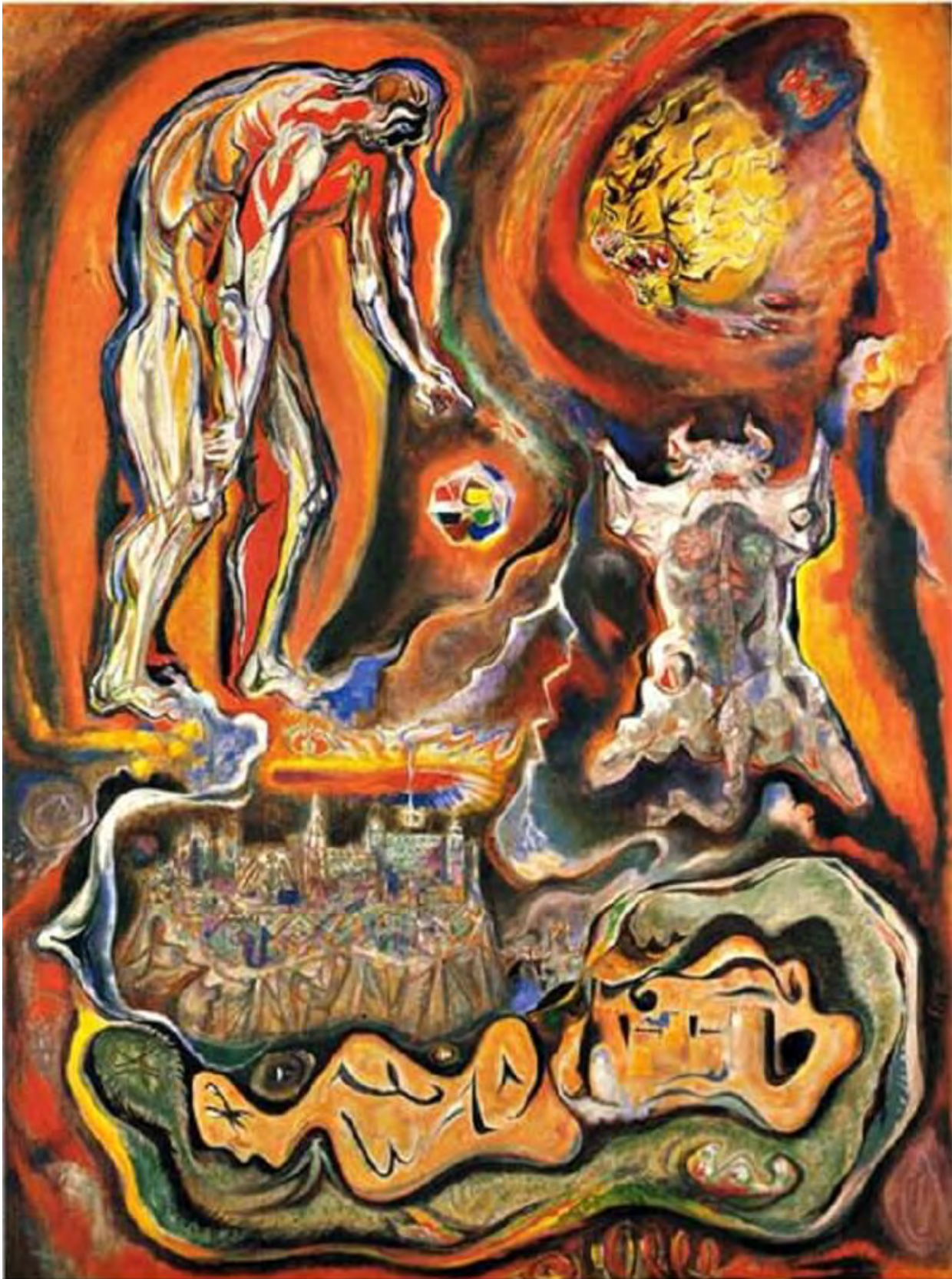
hangzik az effajta érvelés, hogy a szégyen érzését nem azonosíthatjuk az elpirulás egzakt leírásával (hogy a bőr meghatározott intenzitású fény hatására bizonyos hosszúságú hullámnak éppen ezt a színt adja). De ha az érzellem jeleit mégis így definiáljuk, azaz egyfajta 'tudományos' egzaktsággal, akkor elvben nem lehetetlen érzelmeket táplálni a gépekbe. Elvileg tehát, nagyon magas technológiai szintet feltételezve, könnyedén el tudunk képzelni az emberi archoz a megszólalásig hasonló profilú robotot, amelynek 'arcán' bizonyos körülmények között ugyanúgy megjelenne a szégyen vörös színe, mint az emberi arcon." [1] Az persze újabb kérdés, hogy az „emócióképes robot” helyesen azonosítaná-e azokat a szituációkat, amelyekben valóban illik szégyenkeznie. Idáig jutva a fantáziálásban, egy sor újabb dilemmával szembesülünk: vajon a mesterséges intelligenciával „felvértezett” robot miként különbözteti meg a tárgyi referenciával rendelkező, illetve a metaforikus vagy ironikus jellegű kommunikációs megnyilvánulásokat. És vajon ezek a robotok és mesterséges intelligenciák szavazhatnak-e a választásokon, fizetnek-e adót, illetve ha esetleg újra bevezetnék megtagadhatják-e a kötelező katonai szolgálatot, lelkiismereti okokra hivatkozva? [2] Egyelőre csak találgathatunk, bár a mesterséges intelligencia-kutatás rohamtempóban halad, és mai tudásunk akár néhány év alatt legfeljebb tudománytörténeti érdekesség marad. [3]

félelemdiskurzus

Az emóciók felismerésének fontos terepe és számunkra most ez érdekes a politika világa. **Esszém első részében** a félelem (mint kitüntetett érzület) történeti aspektusait vizsgáltam, ezúttal napjaink félelemdiskurzusának izgalmas fejezetéről írok: az európai kultúra „erőszakos iszlamizációjához” kapcsolódó félelmek olyan kérdéseit járom körbe, amelyekkel „napi rendszerességgel” foglalkoznak a tömegmédiák is (más kérdés, hogy milyen színvonalon!), így nem kell hosszadalmas háttér-információkkal untatnom az olvasót.

Martha Nussbaum, akit sokan korunk egyik legnagyobb hatású filozófusának tartanak, a *Politikai érzelmek* című munkájában az emberi szolidaritást primer módon erősítő érzelmekkel foglalkozik: a szeretettel, a részvétellel és az együttérzéssel. Nussbaum különösen az együttérzés társadalmi kohéziót erősítő szerepét hangsúlyozza, noha világosan látja, hogy érzelem csak az ésszel és az értelemmel

együttműködve képes kiszámíthatóan működni. Az együttérzés jól megfér bizonyos fajta önkorlátozással, a szelekciós elv érvényesítésével. Sőt, az együttérzéstől akár még az igazságtalanság miatt érzett jogos harag sem idegen.

Abból érdemes kiindulnunk, mondja az amerikai filozófus, hogy az emberek közötti együttérzés nagyon törékeny, és csak a rá leselkedő folytonos fenyegetéssel szembenézve képes megújulásra. Az emberek hajlamosak az együttérzést kisebb, a közvetlen környezetükhöz tartozó csoportokra korlátozni, és nem szívesen támogatnak olyan törekvéseket, amelyek szokatlanul nagy áldozatot követlenek tőlük. Gyakran tapasztaljuk, hogy a negatív vagy egyenesen visszataszító megnyilvánulásokat rajtuk kívüli közösségek tagjaira vetítik, ezzel is erősítve a belső csoportidentitást, vagyis az együttérzés és a szeretet pozitív érzelmei a mások iránti undorral és megvetéssel járnak. De az együttérzésnek más ellenségei is vannak, mondja Nussbaum. „Ezek az ellenséges erők leginkább a nárcizmushoz kapcsolódnak, mert szükségszerűen beszűkítik az együttérzés hatósugarát, illetve olyan testileg is megnyilvánuló félelemhez kapcsolódnak, amely akár undort is kiválthat.” **[4]** Nussbaum a *félelmet*, az *irigységet* és a *szégyent* nevezi meg, amelyek az ellenségképzés során több évezredre visszanyúló és meglehetősen változatos formát öltenek. Nagy paradoxon, hogy ezeket a negatív érzelmeket sem kell feltétlen kidobnunk az ablakon, mert folyamatos újjászületésük figyelmeztet, hogy az ember egy pillanatra sem feledkezhet meg az együttérzés megerősítésének és kiszélesítésének feladatáról. Nussbaum nem gondolja, hogy a politika szférájában végérvényesen megszabadulhatunk a félelemtől, de nem tartja elképzelhetetlennek a politikai (vallási, civilizációs stb.) félelem domesztikálását, legalábbis visszaszorítását. Be kell látnunk, írja Nussbaum, hogy a negatív érzelmekből fakadó károk minimalizálásában gyakran épp a pozitív érzelmek játszanak fontos szerepet, mert ezekre hivatkozva lehet jó törvényeket alkotni. „A törvények nagyon fontosak. A törvények és az intézmények megvédnek a negatív érzelmekből származó károktól, a törvények gyakran megelőzik a pozitív érzelem születését, és egyfajta úttörő funkciójuk lesz. Nem várhatjuk el, hogy az emberek többsége már azelőtt közösségbe tartozónak érezze magát, hogy deklaráltuk az emberi jogok érinthetlenségét.” **[5]** De ahhoz, hogy a jó törvények megszülessenek, illetve hogy az emberek többségében meglegyen a szándék a törvények betartására, nélkülözhetetlen az emóciók támogató ereje. Könyve egyik helyén Nussbaum Sajó András jogfilozófus munkájára hivatkozik, amelyben Sajó kifejti, hogy a félelem valóban nélkülözhetetlen az alkotmányjogban: azok a veszélyérzetek, amelyek a polgárokat a felsőbbség részéről mindig is

fenyegetik, arra készítetik a társadalom tagjait, hogy a sérthetetlen alapjogok egész katalógusát alkossák meg. Éppen ezért Jürgen Habermas és John Rawls – mindketten az alkotmányos patriotizmus hívei – csak az igazság egyik felét mondják ki, amikor a modern demokráciák sikeres működését leszűkítik a „jó törvények” és a „racionális individuumok” eredményes összjátékára. Érzelmek nélkül ugyanis „nem működik a rendszer”. Ami a félelmet illeti, azt mindenképpen el kell ismernünk, hogy ez nemcsak hasznos, de egyenesen nélkülözhetetlen érzület. „A félelem távol tartja tőlünk a veszélyt. E nélkül valószínűleg mindannyian halottak lennénk.” **[6]** A félelem valóban mélyen bennünk gyökerező, „ősi” érzés. Megléte kimutatható minden emlősállatban, azoknál is, amelyekből még hiányoznak az együttérzés kognitív előfeltételei (az együttérzés ugyanis már egyfajta pozicionális gondolkodást követel). Az agy- és idegtudományok, illetve az elmefilozófiai kutatások még sok új információval szolgálhatnak a félelem és más emóciók evolúciótörténeti aspektusairól, de ma is tudjuk, hogy az emberi félelem kialakulásában és működésében egyaránt megjelennek biológiai és társadalmi meghatározottságok. Így joggal mondhatjuk, hogy a félelem ambivalens jelenség: olykor segíti az embert a leselkedő veszélyek elkerülésében, máskor viszont téves útra vezet, mert hajlamossá teszi, hogy ott is veszélyt szimatoljon és ellenségeket „lásson”, ahol nincsenek, hiszen az állítólagos veszélyforrások a félelem-projekció termékei.

heves politikai viták

Nussbaum teoretikus alapokra építi sokrétű és árnyalt elemzéseit. *Az új vallási intolerancia* című munkája a nyugati világ iszlamizációjával kapcsolatos félelmekkel illusztrálja a politikai emóciók ellentmondásos természetét. **[7]** Példái nálunk is jól ismertek, hiszen a magyar médiumok is folyamatosan beszámoltak a heves politikai vitákról, amelyek a kétezres évek elejétől napirendre kerültek egy sor nyugat-európai országban, jórészt az iszlám közösségek mecset-, illetve minaretépítési törekvéseiről. Nussbaum talán legszemléletesebb példája a svájci vitához kapcsolódik.

2009-ben Svájcban népszavazást tartottak a „minaretépítések tilalmáról”. A népszavazás kezdeményezése mögött egy néhány évvel korábbi történet állt. Tudni kell, hogy a mecsetekhez (imaházak) inkább csak a nagyobb városokban építenek minaretet. Ezekből összesen négy található Svájcban. A nagyjából nyolcmillió lakosú Svájcban körülbelül négyszázezer muzulmán vallású ember él, többségük török bevándorló. Svájc nagyon gazdag ország, az ország közállapota irigylésre méltóak. A legnagyobb gondot Svájcban, mint sok más európai országban, a rendkívül rossz demográfiai mutatók jelentik. A svájciak büszkék nemzeti identitásukra, az ország szinte minden polgárának természetes a nyelvi és vallási sokszínűség. A társadalmi vita, illetve az építés tiltását célzó népszavazás a Wangen bei Olten nevű város

minaretépítése kapcsán került a világméretű érdeklődés homlokterébe. A már létező imaházhoz a minaretépítési tervet a helyi lakosság egy része, illetve az általuk létrehozott *Egerkinger Komitee* nevű egyesület megtámadta a városi hatóságoknál. Kísérletük először sikeresnek tűnt, az építési bizottság vissza is utasította a tervet. A helyi törökök fellebbeztek az egyik svájci minisztériumhoz, és 2009-ben megépítették a minaretet. Csakhogy az ellenzők tábora elérte, hogy 2009 novemberében általános népszavazást tartsanak az országban a minaretek tilalmát elrendelő alkotmánymódosításról. A népszavazás az ellenzők győelmét hozta, mert nagyjából hetven százalékos többséget értek el. Ami Nussbaum számára igazán tanulságos a népszavazási ügyben, az a kampányban megjelenő radikálisan iszlámellenes hangok mögött meghúzódó „félelemkultúra”.

tilalomkampány

A tilalomkampány különféle témákat érintett, ezek legfontosabbika a hagyományos svájci értékek elpusztítását vizionálta. „Szinte észre sem vesszük, mondta az egyik minaretépítést ellenző választó, és máris megszűntünk svájcinak lenni.” A másik téma a biztonságot érintette. „Az egyik *Minarett Attack* nevű videojátékban tucatnyi minaretet láthatott a néző, amelyek fekete rakétákként emelkedtek ki az idilli svájci tájból. A játék végén ez az üzenet jelent meg: 'Vége a játéknak. Svájc megtelt minarettel. November 29-én szavazz a tilalomra!'" **[8]** Ez rendkívül hatékony kampányfogás volt, mert a közismerten „tisztaságmániás” svájciak a mocsokkal és a szennyel kapcsolják össze a fekete színt. A harmadik téma a nők jogait érintette. Ismert svájci feminista nők kijelentették, hogy a minaret csak az első lépés a teljes férfiuralom megvalósításához, ezért mindenképpen a tiltás mellett kell szavazni. Nussbaum sorra veszi ezeket az érveket, és kimutatja, hogy mind gyenge lábakon áll. Közismert, hogy Svájc muzulmán lakosságának többsége Törökországból vándorol be. Az viszont sokak számára meglepetés lehet, hogy a modern Törökországban már 1930 óta szavazhatnak a nők, ellentétben Svájccal, ahol a világon valószínűleg utolsóként, 1971-ben tették törvényileg lehetővé, hogy a nők egyenrangú résztvevői legyenek a politikai életnek. Érdeemes arra is odafigyelni, hogy kik képviselték a minaretépítés szabadságát. A svájci parlament és sok civil szervezet mellett a katolikus egyház, de még a svájci zsidó

közösségek is ellenezték a minaretépítési tilalmat. A zsidó közösségek például arra emlékeztették a svájciakat, hogy a zsidók évszázadokig nem építhettek kupolával ellátott zsinagógákat az országban, és akkoriban az őseik ezt a tilalmat a vallásszabadság súlyos korlátozásaként élték meg.

Ezeknél a vitáknál jóval nagyobb vihart kavartak a burka-viselet betiltását követelő mozgalmak, amelyek egy sor európai országban el is érték céljukat, három országban (Belgium, Franciaország és Olaszország) törvényileg tiltották meg a burka-viseletet. De más európai országokban is tervezik, hogy korlátozzák a muzulmán nők fejét, arcát, illetve az egész testét elfedő öltözékek használatát a nyilvános terekben (Hollandia, Spanyolország). A probléma valóságos súlyának felméréséhez nem árt tudni, mondja Nussbaum, hogy Európában csak nagyon kevés nő visel burkát. Maguk a hithű muzulmánok és az iszlám tudósok is úgy vélik, hogy a viseletnek nincs vallási jelentősége. Sokan még a fejkendőket is feleslegesnek tartják. Másrészt igaz, hogy akik vallási jelentőséget tulajdonítanak a burka-viseletnek, szinte élet-halál kérdésnek tekintik, hogy szabadon viseljék. Ebben viszont nem különböznek más vallási „fundamentalistáktól”, mondjuk az ortodox zsidóktól, akik szombaton nem szeretnének dolgozni. Számukra nem komolyan veendő érv, hogy az amerikai zsidók többsége természetesnek tartja a szombati munkát. A vallási meggyőződés gyakran olyan lelkiismereti kérdésként jelenik meg, amelynek súlyát a kívülálló nehezen, vagy egyáltalán nem képes megítélni.

Nussbaum a burka-tilalom öt érvét vizsgálja, és mind az ötöt többé-kevésbé megalapozatlannak tartja. Az első a *közbiztonságot* érinti. A közbiztonság megköveteli – állítják nem kevesen –, hogy a kölcsönös transzparencia minden, egymással kapcsolatba lépő polgár elsődleges érdeke, amely nem engedheti meg, hogy egyesek eltakarják az arcukat. De a biztonságra és a kölcsönös transzparenciára vonatkozó érv nem következetes, mondja Nussbaum. „Chicago utcáin, csakúgy, mint egy sor európai nagyvárosban, a hideg téli napokon az emberek meleg kalapot és sapkát viselnek, vastag sállal tekerik be a nyakukat, fülüket úgy, hogy szinte semmi sem látszik az arcukból. Ilyenkor persze senki sem gondol a biztonságra és a kölcsönös transzparenciára.” ^[9] Persze nemcsak hideg télen, de nyáron is gyakorta előfordul hasonló. Nussbaum kétségtelenül szellemesen saját passzióját hozza fel példának. Nagy baseball-rajongó, így a legforróbb júliusi és augusztusi napokon is kijár kedvenc csapata meccseire. Mivel fehér bőre rendkívül érzékeny a napfényre, a meccseken hosszú ujjú pólót és baseballsapkát visel, továbbá hatalmas napszemüveget tesz fel,

sőt vékony sállal az arcát is eltakarja. Ahogyan mondani szokás: ilyenkor tulajdon anyja sem ismerne rá. Továbbá vannak olyan emberek, akik hivatásukból fakadóan fedik el az arcukat. Például a fogorvosok, a sebészek, a síversenyzők és a gyorskorcsolyázók, akiknek legfeljebb a szemük látszik ki a védőmaszk mögül. Öltözékük nyugodtan összehasonlítható a nikábbal (az egész arcot eltakaró muzulmán kendővel).

hosszú és szellős kaftánban

Sokan mondják, hogy a világméretű terrorizmus korát éljük, ezért a közbiztonság megköveteli minden embertársunk azonosíthatóságát és

transzparenciáját. Valójában ez az érv sem szól a burka-tilalom bevezetése mellett. Ugyanis, talán a Közel-Kelet kivételével, nincs értelme burkában megkísérelni egy terrorakciót. Az így öltözött személyek rögtön felhívják magukra a figyelmet, és a szokásosnál is alaposabb ellenőrzésre számíthatnának. Ha egy intelligens terrorista nő, mondjuk, nyári időszakban, Amerikában vagy Európában merényletet akarna elkövetni, a legkifizetődőbb stratégia az volna, ha hosszú és szellős kaftánban, karján méregdrága Louis Vuitton-táskát lóbálva próbálkozna. A legtöbb repülőtér biztonsági szolgálata amúgy is felszerelt mindenféle fémdetektorral, testszkennerrel és más kontrolleszközzel. A közbiztonságra hivatkozó érvek igazából a muszlim nők diszkriminálását próbálják leplezni, s legfeljebb az általános terrorizmus-félelem patológikus kivetülései. Egy másik érv úgy szól, hogy a burka-viselet lehetetlené teszi, hogy a közlekedési rendőrök azonosítani tudják a volán mögött ülő muszlim nőket, hiszen nincs mivel összevetniük a jogosítványon található fényképet. A legtöbb iszlám jogtudós egyébként azt vallja, hogy ilyen esetekben a nőknek meg kell mutatniuk az arcukat. De még ilyenkor is léteznek alternatív megoldások. Például Floridában egy Sultana Freeman nevű hölgy nem volt hajlandó levenni a nikábját, hogy megmutassa arcát a közlekedési rendőröknek. Viszont nyomban kijelentette, hogy minden további nélkül hajlandó ujjlenyomatot adni, akár DNS tesztet is csinálhatnak a rendőrök, hogy személyazonosságát pontosan megállapítsák. Ennek ellenére az egyik floridai bíró megbüntette a hölgyet, ugyanis álláspontja szerint az igazolványkép bemutatásának követelménye nem sérti a vallásszabadságot. Holott néhány keresztény szekta tagjai

sem mutatták meg vezetői engedélyüket a rendőröknek, mert úgymond, ez ellentétes az általuk vallott „hitelvekkel”. Érdekes módon őket nem büntették meg, az amerikai Legfelsőbb Bíróság kivételt gyakorolt. Így jól látható, mondja Nussbaum, hogy még az USA-ban is gyakorta diszkriminálják a muzulmán nőket.

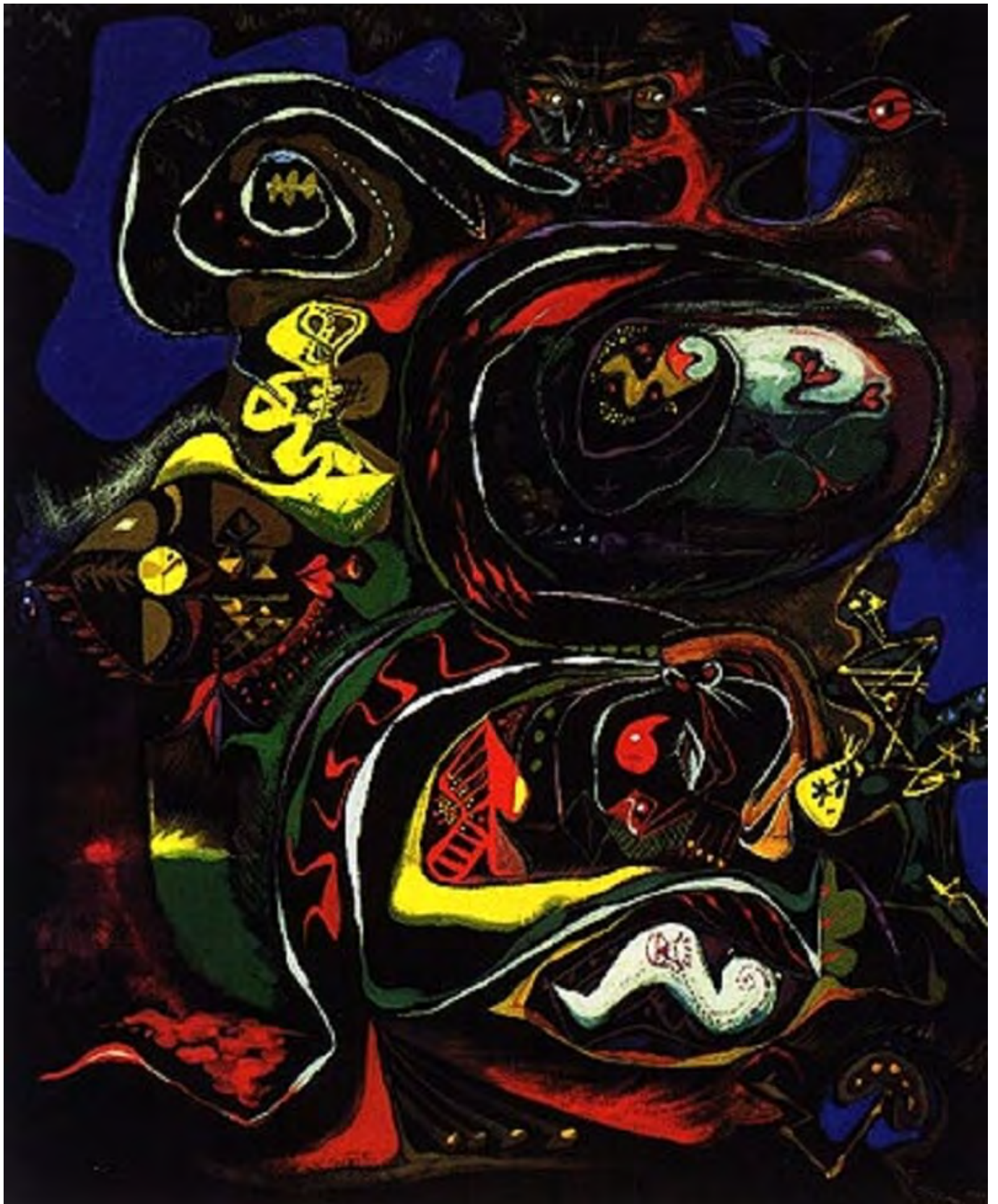
A burka-tilalom mellett érvelők második „érvrendszere” az emberi kapcsolatokban elvárható *kölcsönös átláthatóság és barátság* szükségességére épül. Számos kultúrában ismert „a szem a lélek tükre” kifejezés. Mondják, hogy már a csecsemők is keresik szüleikkel és a hozzájuk közelállókka a szemkontaktust. Az efféle megfigyelésekben van valamennyi igazság, de ez mégsem adhat okot arra, hogy az emberi kapcsolatok abszolút szabályává tegyük. Rendszerint nem csinálunk abból nagy ügyet, ha a beszélgetőpartnerünk sötétített napszemüveget visel, amely elrejti szemmozgását, noha olykor valóban irritáló az effajta aszimmetrikus dialógus. „Az emberek nagyon gyorsan átállnak az ilyen kommunikációra. A vak emberek igen kifinomult hallást fejlesztenek ki, és a hangja alapján is pontosan azonosítani tudják beszélgetőpartnerüket – mint azok is, akik leginkább csak telefonon beszélgetnek egymással. A burka által előidézett szemkontaktus hiányát másképpen is lehet kompenzálni: például gesztusokkal és tipikus testtartásokkal. Így nem látok okot arra, hogy az emberek ne tanulnák meg nagyon gyorsan egymás azonosításának más fajtáit, persze az adott szituáció által megkövetelt mértékben.” **[10]** Valójában az effajta érvek mögött mélyen gyökerező előítélet húzódik, amely nem szívesen veszi tudomásul, hogy az átlagtól eltérő emberek is élnek közöttünk. Nussbaum megemlíti az 1881-es chicagói rendeletet, amely megtiltotta, hogy szellemileg és testileg fogyatékos emberek (sánták, deformáltak és úgymond „csúnyán kinézők”) a város fontosabb utcáin, nyilvános tereken és helyeken tartózkodjanak. Ha valaki megszegte a rendeletet, akár ötven dollárra is megbüntethették. A legérdekesebb, hogy a rendeletet csak 1974-ben (!) vonták vissza. **[11]**

burka-ellenes érv

A harmadik burka-ellenes érv, hogy a viselet *tárggyá fokozza le* a nőket. A kétezres évek elején Nicolas Sarkozy, az akkori francia elnök mondta: „A burka nem vallási jelkép, hanem az alávetettség jele.” Aki

ilyeneket állít, annak persze nem ártana jobban ismernie az iszlámot, és tájékozódnia, hogy az iszlám különféle irányzataiban milyen tárgy vagy öltözék éppen milyen szimbolikus jelentésű. De az érvelés legnagyobb gyengéje, hogy figyelmen kívül hagyja a modern, úgynevezett európai típusú társadalmakban megjelenő férfidominanciát. A szexmagazinok, a pornográfia, a transzparens vagy helyesebben

fogalmazva „a lényegét feltáró öltözék” – mindezek valóban tárgyá fokozzák le a nőket, s mindezt a médiakultúra széles körben népszerűsíti. A nyugati világban a nőktől megkövetelik, hogy „piacképesek” legyenek, s miként a feministák jó ideje jelzik, ez valóban a nők megfosztása egyéniségüktől, és szó szerint dologgá és áruvá silányítása. A gyakorlatot – vérmérsékletünktől vagy világnézetünktől függően – helyeselhetjük vagy kárhoztathatjuk, de szemlélhetjük közömbösen is, mivel az eldologiasítás formái esetről esetre különböznek. Kifogásolni a tárgyasítást, mikor az a miénktől eltérő kultúrához tartozik, nem éppen következetes álláspont. Nussbaum felteszi a kérdést is: „Mi a helyzet a plasztikai műtétek 'degradáló börtönével'? Amikor átöltözöm az általam látogatott fitnesszterem öltözőjében, szinte mindig olyan nőket látok magam körül, akiken a zsírleszívás, hasplasztika és mell-implantáció varratai láthatók. Vajon nem azért történik mindez, mert a nők a férfiak női szépségideáljának akarnak megfelelni, s ezzel végképp szex-objektummá válnak?” **[12]** Persze akkor is nehéz helyzettel szembesülünk, ha megpróbálunk következetesek maradni, és ragaszkodunk minden „női tárgyasítás” törvényi tiltásához. Mert ebben az esetben az általános érvényű emberi szabadságot korlátoznánk, amelynek – akár tetszik, akár nem – része a hibás döntések meghozatalának joga is. Nussbaum „mindössze” arra szeretné figyelmeztetni az olvasót, hogy a lehetőségekhez képest próbáljon következetes maradni, és ne tévedjen a „másik ember szemében a szálkát, a saját szemében a gerendát sem...” gondolkodási hibájába.

Ami Nussbaum saját pozícióját illeti, igyekszik következetesen és elfogulatlanul ítélni a nem könnyű kérdésekben, újra meg újra kritizálja hazája emberjogi gyakorlatát is, noha szinte minden mondatából süt az Egyesült Államok szeretete. Megemlíti például

az Amerikába bevándorolt mormonok iránti erős ellenszenvet a „hivatalos Amerika” részéről, ami elsősorban a mormon családokban elterjedt többnejűségből fakadt. A protestáns amerikaiak a mormon poligámiát a rabszolgalét legrosszabb formájaként démonizálták, noha akkoriban a monogám amerikai családokban a nőknek szinte egyáltalán nem volt tulajdon- vagy polgárjoguk. Mindeközben megtörtént a csoda, hogy 1872-ben Utah államban – elsőként az Egyesült Államokban – a mormon nők szavazati jogot szereztek. Természetesen semmi szükség a mormon házasság idealizálására, mondja Nussbaum. De azt is világosan kell látni, hogy a 19. század közepén a nők helyzete sehol sem volt irigylésre méltó. Egyébként a mormon családok elleni médiahadjárat egyáltalán nem volt egyedülálló jelenség. A mormon-ellenes kampány után néhány évvel az Amerikába egyre nagyobb számban érkező katolikusok kerültek a média célkeresztjébe. A katolikusokat általában idegen hatalom (a római pápa) „ügynökeinek” nevezte a protestáns többségi közvélemény. Egy akkoriban igen népszerű könyv (*American Freedom And Catholic Power*) szerzője leginkább az apácák életvitelére és öltözkészére koncentrált, amelyet „középkoriasnak”, illetve a „higiéniai szabályokkal ellentétben állónak” minősített. A szerző szerint borzalmas, hogy az apácáknak el kell fojtaniuk természetes erotikus ösztöneiket. Azt is nehezményezte, hogy az apácáktól elvárt „(...) kissé bárgyú, a női alávetettséget kifejező attitűdök teljesen ellentétben állnak az amerikai nőiség szabad és független szellemiségével”. **[13]** Persze mindenkinek szíve joga, hogy a neki nem tetsző életformákról és világnézetekről kritikát fogalmazzon meg, vagy más (törvényes) módon kifejezze egyet nem értését. De ahogy a nyugati nők körében járványszerűen terjedő plasztikai műtéteket sem akarja senki betiltani, annak ellenére, hogy viszonylag könnyen azonosítható a mögötte meghúzódó „maszkulin versenykapitalizmus” szimbolikus erőszakgépezete, ugyanezt az elvet kellene érvényesíteni burka-viselet kapcsán is: a jogszerűség elismerése még nem egyetértés. Sok más törvényes dolog is van a világban, ami nincs kedvünkre, például a barátságtalan viselkedés, önzés, hanyagság, udvariatlanság, nárcizmus stb. Olyan társadalomban, amely a benne élő emberek kölcsönös respektusán alapul, nagyon is lehetséges, hogy bizonyos vallási vagy szekuláris meggyőződések és szokások ellentétben állnak más csoportok hasonló jellegű meggyőződéseivel. Itt a respektus nem a másik ember által képviselt elveknek és nézeteknek szól, hanem a másik

személynek. Jobb megoldásnak tűnhet, ha a burkát viselő nőket kérdezzük, ők mit gondolnak erről az öltözékről. Az óvatosság persze itt sem árt. Olykor nagyon udvariatlanul és sértően viselkedik, aki a másik ember legbensőbb meggyőződéseiben kutat. Ez még akkor is kifogásolható, ha az illető elég jól ismeri az érintett személyt.

kígyókat vesznek kezükbe

Vannak vallási közösségek, illetve szekták, amelyek annyira bizarr és veszélyes gyakorlatot honosítottak meg, amely szinte „kiált” a törvényi beavatkozás után. Ilyen

például a Pünkösdi Közösséghez tartozó Jézus Neve Egyház. A szekta lelkészei, miközben prédikálnak, mérges kígyót tekernek a nyakuk köré. Ők ugyanis szó szerint értelmezik a Márk Evangéliuma 16.18-ban olvasható verset: „kígyókat vesznek kezükbe; és ha valami halálosat isznak, nem árt nekik: betegekre teszik rá kezüket, és azok meggyógyulnak.” Úgy tűnik, a kígyók nem igen olvashatták a Bibliát, mert már több lelkészt is halálra martak a szertartások közben. Nussbaum, noha ő maga is visszataszítónak tartja a „szertartást”, nem híve a törvényi tiltásnak. (Némileg árnyalja ezt a „megengedő” megközelítést a tény, hogy a szekta pásztorai, a szertartás végén, a gyülekezet tagjaitól is megkövetelik a kígyó „megsimogatását”. Közöttük gyerekek is vannak.)

A burka-tilalom mellett szóló negyedik érv a *kényszerítésre* hivatkozik. Nussbaum ezt az érvet sem fogadja el, és ellenérveket sorol. Először, azok a kutatások, amelyek a családi erőszak USA-ban előforduló változatait és az előfordulások gyakoriságát vizsgálták, nem mutattak ki szignifikáns eltérést az iszlám és a nem-iszlám (keresztény, buddhista, szekuláris stb.) családokban előforduló erőszakos cselekedetek között. Inkább az derült ki, hogy a családi erőszak gyakorisága a túlzott alkoholfogyasztással áll összefüggésben, ami a muzulmán családokra nemigen jellemző. Ez persze nem zárja ki, hogy a muzulmán nők olykor azért viselnek burkát, mert a család férfitagjai (férj, idősebb fiútestvér) erre verbális vagy éppen fizikai erőszakkal kényszerítik őket. Nussbaum egyébként inkább csak a kiskorúak esetére korlátozza a burka-viselési kényszer vizsgálatát. Itt is abból a tényből indul ki, hogy Amerikában sokhelyütt találkozni a szülői kényszer ilyen-olyan változatával. Sőt, a szülői erőszak „fenomenológiájának” bemutatására keresve sem találnánk jobb terepet, mint az amerikai felső-közép osztályhoz tartozó családok nevelési gyakorlata. Kezdve azzal, hogy a szülőknek milyen kvalitással rendelkező iskolákba „illik” beíratni a gyerekeiket, hogy ott milyen idegen nyelvek tanulását írják elő számukra, aztán

vasszigorral azt is, hogyan öltözködjének, kikkel barátkozhatnak stb. A szülők, a remélt karrier miatt, gyerekeik minden lépését a legaprólékosabban megszervezik és kontrollálják. Voltaképpen, teszi fel a kérdést Nussbaum, mikor és hol kellene beavatkoznia az államnak, amikor a kiskorúakkal szembeni erőszak lehetőségét látjuk. Talán először azt a Jehova Tanúi kisegyházban megszokott gyakorlatot kellene megtiltani, hogy a szülők megakadályozhatják gyerekük vérátömlesztését, akár életmentő műtétek esetében is? Vagy talán a szülői akarattal kikényszerített és a gyerekeken végrehajtott plasztikai műtéteket és egészségügyi beavatkozásokat kellene megtiltani, mint az elálló fülek „rendbehozatala”, a fogszabályozás és így tovább... Nem, mondja Nussbaum, az erőszak imént említett formái általában nem kerülnek szóba, mert ezek valahogy elfogadhatóbbak a nyugati gondolkodás számára. Mindig csak a burka! Pedig a burka-viselet, ellentétben a plasztikai műtétekkel, nem jelent irreverzibilis változást, és az egészséget sem fenyegeti.

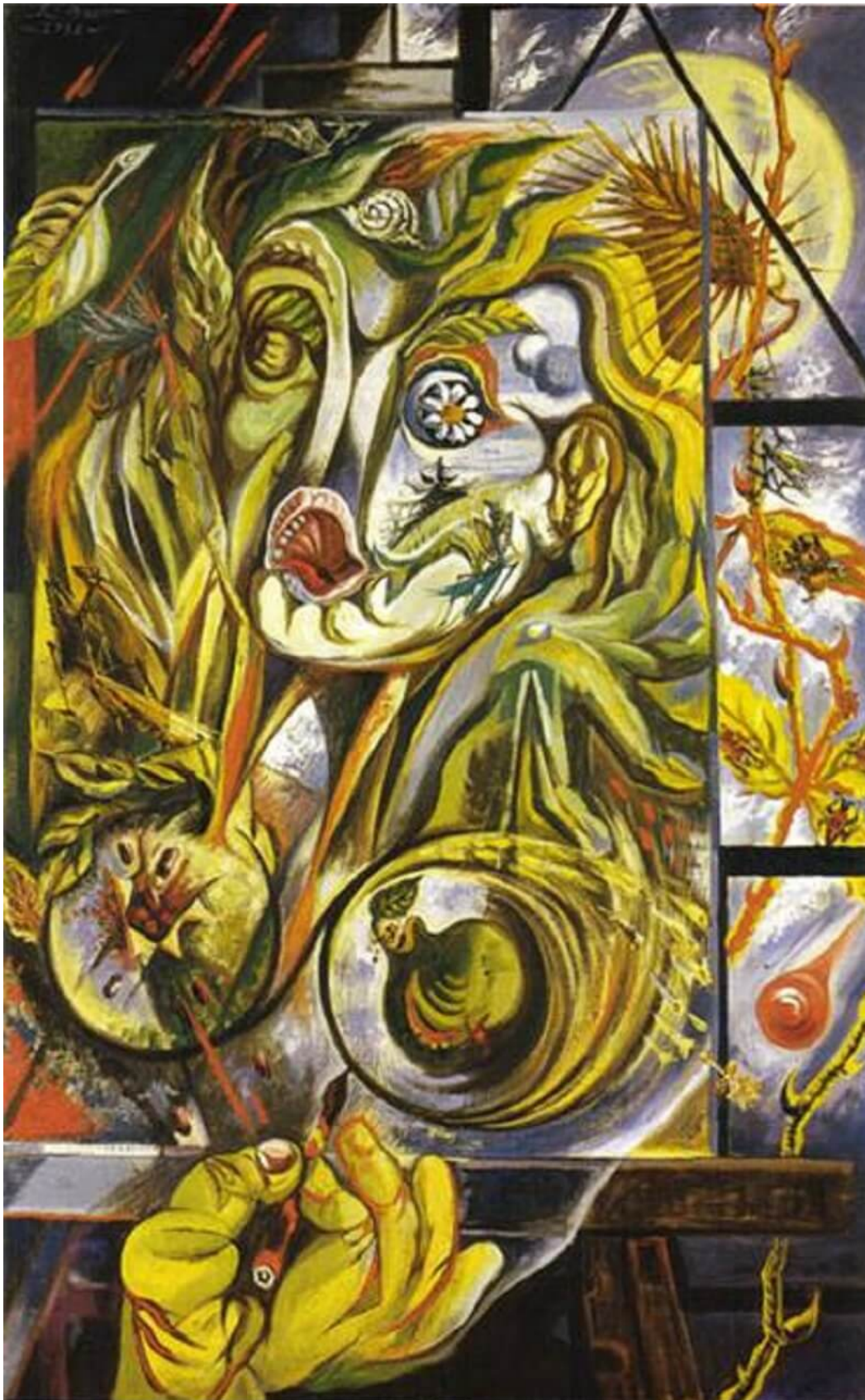
egészségügyi kockázatok

Az ötödik burka-ellenes érv éppen az úgymond *egészségügyi kockázatokra* épül. Sokan egészségtelen öltözetnek tartják, mert túlságosan meleg és kényelmetlen.

Nussbaum viszont állítja, hogy ennél ostobább érvet elképzelni sem lehet. Az emberi testet befedő ruhák lehetnek kényelmesek és kényelmetlenek; minden attól függ, milyen anyagból készül a ruhadarab. „Amikor Indában járok, rendszerint gypjú *salwar kameezt* viselek, mert nagyon kényelmesnek találom. Ez az öltözék befedi az egész testet, távol tartja a port, és csökkenti a bőrrák kockázatát is. Az ember nehezen tudja megérteni, hogy a bőrfelület nagy részét szabadon hagyó tipikus spanyol női öltözetet hogyan helyeselhetik a bőrgyógyászok. Az erős napsugár gyakran még az arc elfedését is megköveteli.” **[14]**

Ha mindezt tekintetbe vesszük, gondolhatja-e valaki komolyan, hogy a burka-tilalom mellett felhozhatók egészségügyi érvek? Nem inkább a női túsarkú cipőkkel kellene kezdeni a tiltást, amelyek bizonyítottan súlyos egészségügyi kockázattal járnak? Persze a túsarkú cipő megfelel a többség ízlésének (Spanyolország egyik fontos

exportcikke). Ha valakinek éppen az jutna eszébe, hogy újra divatba hozza a Viktória-korabeli fűzőket, és a könnyűipar üzleti lehetőséget látna benne, akkor nehezen képzelhető el, hogy ez a viselet törvényi szabályozást vonna maga után.

Nussbaum következtetése: a burka-tilalom mellett szóló öt érv megalapozatlan és komolytalan. De nem a szókratészi értelemben véve hibásak, nem csak logikailag inkonzekvenssek vagy gyengék. Sokkal inkább a Máté evangéliumában vagy Kant erkölcsfilozófiájában megfogalmazott általános emberszeretet normáinak nem tesznek eleget. Képviselőik elfogultságairól és túlzott nárcizmusáról tanúskodnak. Az inkonzekvens gondolkodásnak az a fajtája jelenik meg bennünk, amikor valaki csak a többi ember számára tekinti kötelezőnek az univerzális erkölcsi elvek teljesítését, de önmagával valahogy mindig kivételt tesz. „Aki így érvel, eleve a többi ember fölé helyezi önmagát, tehát nem tekinti embertársait önmagával egyenlőnek. A másikat csak eszközként használja céljai elérése érdekében.” **[15]**

Nem nehéz belátni azt sem, hogy a burka-tilalom mellett felhozott érvek mögött nemcsak az európai ember „felsőbbrendűségi tudata” és „beteges nárcizmusa” húzódik meg, hanem a *félelem* vagy *szorongás* a miénktől radikálisan eltérő kultúráktól is. Véleményem szerint hiba lenne lebecsülni ezeket az érzelmeket vagy gúnyt űzni belőlük. De bölcsnek tűnik Tzvetan Todorov figyelmeztetését komolyan venni, amikor ítéletet alkotunk ezekben a nem könnyű kérdésekben: „A barbároktól félve mi is barbárok leszünk. Mert a rossz, amit félelmünkkel magunk teremtünk, nagyobb, mint amitől rettegünk. A történelem is azt tanítja, hogy ez a gyógyszer nagyobb bajt okoz, mint maga a betegség.” **[16]**

(folytatjuk)

1. Cassou-Noguès, Pierre: *Une histoire de machines, de vampires et de fous*. J. Vrin, Paris, 2007. 178. ↑
2. Lásd Besnier, Jean-Michel: *Demain les posthumains*. Fayard, Paris, 2012. 37. ↑
3. Hogy mennyire nem lehet előrejelezni a mesterséges intelligencia-kutatás fejleményeit, arra jellemző Nánay Bence, Angliában élő magyar elmefilozófus húsz évvel korábbi állítása, hogy az úgynevezett arcfelismerő szoftverek képességei még „gyerekcipőben járnak”. Azóta eltelt húsz év, és ha hinni lehet a médiában rendre felbukkanó híreknek, ma már a kínai informatikusok olyan arcfelismerő rendszert fejlesztettek ki, amely a világon élő, nagyjából hétmilliárd ember arcát pontosan meg tudja különböztetni. De igaza van Nánaynak, hogy „az emberhez hasonló intelligencia létrehozása messze van... de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy logikailag lehetetlen volna.” Lásd Nánay Bence: *Elme és evolúció*. Kávéház Kiadó, Budapest, 2000. 59. ↑
4. Nussbaum, Martha C.: *Politische Emotionen*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2016. 471–42. Ford.: Ilse Utz ↑
5. I. m. 473. ↑
6. I. m. 480. ↑
7. Nussbaum, Martha: *Die neue religiöse Intoleranz*. Ein Ausweg aus der Politik der Angst. WGB, Darmstadt, 2004. Ford.: Nikolaus de Palézieux ↑
8. Nussbaum, i. m. 47. ↑
9. Nussbaum, i. m. 94. ↑
10. I. m. 98–99. ↑
11. Nussbaum napjaink Amerikájának egyetemi életéből is megemlíti egy elrettentő példát. Az egyik docensnő például nem hajlandó Tourette-szindrómásokkal foglalkozni, mivel úgymond „hirtelen mozdulataikkal” zavarják az óra menetét. Pedig a betegségben szenvedő emberek között rendkívül tehetségesek is vannak (kiváló zenészek, nyelvtehetségek stb.). ↑
12. I. m. 101. ↑
13. Idézi Nussbaum, i. m. 102. ↑
14. I. m. 112 ↑
15. I. m. 113. ↑
16. Todorov, Tzvetan: *La Peur des barbares*. Au-delà du choc des civilisations. Éditions Robert Laffont, Paris 2008. 20. ↑

kép | André Masson művei, wikiart.org